

Kolodka A. P. «Questionable accompaniment» of texts in modern school textbooks on the Russian language.

The article describes the results of the analysis of the methodological apparatus of modern school textbooks on the Russian language from the point of view of the nature of the questions used in them for working on the text read or listened to. A grouping of educational questions is presented, taking into account the typologies available in linguomethodological science, examples of questions of each group are given. Conclusions are made about the correspondence of the "question-methodical" component of the analyzed educational books to modern requirements for school linguistic education and the prospects for further scientific research are outlined.

Key words: *modern school textbooks on the Russian language, educational questions, typology of questions, read and listened to texts.*

УДК 378.091.33-027.22:811.161.2'366

Костусяк Н. М.,

доктор філологічних наук, професор,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки

**ПРОДУКТИВНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ
МОВНО-ЕСТЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ-ФІЛОЛОГА НА ПРАКТИЧНИХ
ЗАНЯТТЯХ ІЗ МОРФОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

У статті наголошено на важливості низки пріоритетних для студентів-філологів завдань, серед яких опанування відомостей про морфологічний ярус української мови, а також оволодіння вміннями й навичками аналізу мовного матеріалу, що водночас забезпечує естетизацію навчально-виховного процесу. На реалізацію цього спрямовано низку вправ, які, з одного боку, дадуть змогу удокладнити здобуті теоретичні знання, а з іншого – сприятимуть розвиткові позитивно-ціннісних орієнтирів у майбутніх учителів-словесників. Розв'язання порушених питань забезпечує аналіз дібраних із поезії Л. Костенко речень, на основі яких з'ясовано особливості морфологічних виражальних засобів, що виконують оцінно-виховну функцію, сприяють формуванню мовно-естетичних компетентностей студентів-філологів, забезпечують оволодіння рідною мовою й удосконалюють уміння вільно оперувати естетично вартісними мовними засобами в різних комунікативних ситуаціях, а також вияскравлюють художньо-оцінну потужність поезії Л. Костенко.

Ключові слова: *морфологія української мови, іменник, прикметник, мовно-естетична компетентність.*

Постановка проблеми. До головних завдань майбутнього вчителя-словесника належить не тільки вільне оперування теоретичним матеріалом, знання закономірностей та принципів його викладання, а й оволодіння необхідними вміннями й навичками,

майстерністю обирати продуктивні форми роботи, спрямовані на ефективне засвоєння знань через зацікавлення, формування світоглядних переконань у школярів, розвиток у них оцінно-естетичних смаків до слова та ін. У вказаному руслі важливо зацентувати увагу студентів на тому, що кожна думка повинна мати досконалий формальний вияв, а мовлення вчителя-філолога, поза сумнівом, слугувати взірцем. Крім того, вагому роль відіграє наголошування на призначенні мови бути складником національної культури, її здатності формувати почуття прекрасного, слугувати засобом емоційно-естетичного пізнання світу. З огляду на це здобувачі вищої освіти мусять усвідомити важливість оволодіння мистецтвом правильного мовлення, зокрема й задля того, аби вміло послуговуватися ним у своїй професійній діяльності, навчати школярів рідної мови, ознайомлювати з її функційними можливостями, комунікативно-прагматичним потенціалом, системою виражальних засобів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опис мовно-естетичних знаків та з'ясування їхньої ролі у формуванні культури школярів знайшли віддзеркалення в статтях [1; 2; 5] і навчальних посібниках [4]. Водночас процес розвитку естетичних смаків повинен бути інтегрований на всіх рівнях освіти, тому він має стати пріоритетним не тільки в ЗЗСО, а й у ЗВО, а чи не найбільше на філологічних факультетах, де навчаються майбутні вчителі-словесники. На формування мовно-естетичних компетентностей студентів-філологів потрібно спрямувати різноматичні заняття, зокрема й присвячені вивченню морфологічного ярусу сучасної української мови.

Мета статті – з'ясувати особливості морфологічних виражальних засобів, які сприяють формуванню мовно-естетичних компетентностей студентів-філологів.

Виклад основного матеріалу. У науковій парадигмі натрапляємо на різні витлумачення специфіки естетичного виховання засобами мови. Зокрема, О. А. Кучерук розглядає мовно-естетичне виховання «як цілеспрямоване формування мовної особистості, здатної в різних життєвих ситуаціях свідомо ефективно володіти скарбами рідної мови відповідно до поставленої духовної комунікативної мети, шляхом розвитку внутрішнього дару слова, асоціативного мислення, естетично-мовного смаку» [4, с. 27].

Солідаризуючи з міркуваннями дослідниці, додамо, що одне з головних завдань викладача ЗВО та вчителя ЗЗСО полягає у вихованні свідомого громадянина, який розуміє важливість володіння рідною мовою й уміло оперує різними естетично вартісними мовними засобами в різних комунікативних ситуаціях. Таке призначення виявляють й одиниці морфологічного рівня.

Як відомо, у курсі «Морфологія української мови» головний акцент припадає на оволодіння низкою граматичних характеристик самостійних класів слів та опанування функційних особливостей службових одиниць. Безперечно, цій меті підпорядковані лекції, а також практичні заняття, на яких студенти поглиблюють свої знання, отримують навички висококваліфікованого вчителя української мови, здатного логічно мислити, аналізувати мовні одиниці морфологічного рівня, майстерно оперувати словниковим запасом, вільно послуговуватися правильно вжитими формами слів. Задля цього викладач пропонує здобувачам вищої освіти різні за складністю тренувальні вправи й тести, що забезпечать закріплення здобутих знань на практиці, вироблення навичок лінгвістичного аналізу, у комплексі з теоретичним матеріалом дадуть змогу щонайкраще опанувати зазначений курс. Удосконалення вмінь аналізувати мовний матеріал водночас має відбуватися в тісній взаємодії з постійним розвитком естетичних смаків, чому сприятимуть речення, дібрані з поетичних та прозових творів відомих українських письменників. Одним із взірцевих у цьому аспекті постає мовний світ Л. Костенко. Як справедливо наголошують В. Калашник і Л. Савченко, «мовотворчість поетеси – неоціненне надбання естетично вартісних смислів і цінностей» [2, с. 16]. Суголосні міркування висловила й Л. Ставицька, наголошуючи, що вірші Л. Костенко – «це скорше поезія мудрості душі, пізнання світу через сердечні пориви, спалахи емоційності. Примат душі над раціо, навіть стилістичне зниження останнього – важливий світоглядний концепт лірики Л. Костенко» [5, с. 23–24]. Використані письменницею засоби слугують своєрідними мовно-естетичними знаками-символами, здатними вплинути на почуттєвий світ читача, викликати в нього певні емоції. Поезія Л. Костенко здатна послуговувати ілюстративним матеріалом під час вивчення лексико-граматичних розрядів іменників і їхніх транспозиційних виявів. Зокрема, пояснюючи критерії розмежування конкретних та

абстрактних номінацій, викладач може дібрати приклади речень, що водночас маркують певні концепти, як-от *людина, природа, слово, життя, душа, кохання, добро, музика* та ін., а також слугують засобами впливу на естетичний розвиток, духовне збагачення, формують культуру виявлення людських почуттів тощо. Студентам можна запропонувати вправу, у якій необхідно виділити іменники та розподілити їх на дві групи відповідно до вираження конкретних та абстрактних понять. Наприклад: *Коли в людини в народ, тоді вона уже людина* (с. 38)¹; *Там повен двір любистку, цвітуть такі жоржини, і вишні чорноокі стоять до холодів. Хитаються патлашки уздовж всієї стежини, і стомлений лелека спускається на хлів* (с. 39); *Якщо не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі, – змалюй дуби, могутні і крилаті, котрі од вітру гнуться до землі* (с. 137); *Людей мільярди, і мільярди слів, а ти їх маєш вимовити вперше!* (с. 138); *Поезія – це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі* (с. 138); *І в них було кохання, як у мене, і від любові тьмарився їм світ* (с. 315); *Мені здається, музика – космічна. Найбільш космічна із усіх мистецтв. Я часом думаю, що музика походить ще з позивних із космосу крізь хаос. А особливо – скрипка і орган. В його акордах чутно кроки Бога* (с. 540).

Естетичне спрямування розмаїтого світу емоцій і почуттів поетеси знаходить своє втілення в образах відомих людей, географічних і космічних об'єктів, божеств, міфічних істот та ін., які в текстах часто виконують культурно-інформаційну функцію. На основі конструкцій з цими мовно-естетичними знаками студенти можуть удокладнити свої знання про семантичні групи власних назв, диференціюючи їх на антропоніми, топоніми, космоніми, теоніми, міфоніми, зооніми, оніми, що позначають відрізки часу, події, деякі конкретні предмети, а також виявити випадки взаємопереходу в межах власних і загальних номінацій: *...а де ж те Слово, що його Тарас коло людей поставив на сторожі?!* (с. 156); *Сізіф курих свою гіркушу люльку...* (с. 42); *Любов підкралась тихо, як Даліла, а розум спав, довірливий Самсон* (с. 278); *За Добрим Мисом Доброї Надії вже не один той подвиг повторив* (с. 280); *Це від Карпат відроги кристалічні тут підійшли напитись до Дніпра* (с. 448); *І Всесвіт в лупу дивиться на нас. Хто ми йому? І що він бачить звідти? Чумацький Шлях чи*

¹ Тут і далі цитуємо за виданням: Костенко Л. В. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 559 с., зазначаючи в дужках тільки номер сторінки.

зоряну чалму? (с. 539); *Хіба Нечай, Богун чи Морозенко оце б такий човгикали фокстрот?* (с. 392); *В маєтку гетьмана Івана Сулими, В сучасному селі, що зветься Сулимівка, До кінських грив припадєні грудьми, Промчали хлопці...* (с. 26). Впливаючи на емоційну сферу читача, подані структури слугують ефективним засобом розвитку почуття прекрасного, формують уміння цінувати високе мистецтво, шанувати здобутки минулого, спонукають задуматися над власною життєвою місією, своїми обов'язками та призначенням.

Протистояння примітивності, буденності та сповідування волелюбності, свободи, відваги, непорушної віри, патріотизму, любові до Батьківщини віддзеркалює значна частина поетичного доробку Л. Костенко, що може послугувати джерельною базою для вивчення морфологічних ознак іменників. Зокрема, порушуючи питання кількості відмінків та парадигматичних особливостей субстантивів, викладач повинен зацентувати на семантико-синтаксичній спеціалізації та формальних маркерах всіх відмінкових форм. Особливої уваги варто надати грамеми кличного, що вирізняє українську мову з-поміж інших. Принагідно треба вказати на сукупність флексій, притаманних іменникам у кличному відмінку, і спонукати студентів до вживання нормативно затверджених форм, функційне призначення яких – слугувати засобом вираження звертання. Задля закріплення теорії доречно запропонувати речення, у яких студенти мають з'ясувати відмінок ужитих іменників та субстантивованих слів, визначити естетичні настанови митця, зреалізовані в образах-звертаннях, і вказати на стилістичні функції цих одиниць. *Лиш блискавки напишуть від руки, як ти загинув, Дон Кіхоте, вдосвіта, шукаючи грукучі вітряки* (с. 178); *Кобзарю, знаєш, нелегка епоха оцей двадцятий невгомонний вік* (с. 100); *Безсмертна мово! Ти смієшся гірко. Ти ж в тій труні й не вмістишся, до речі. Вони ж дурні, вони ж знімали мірку з твоїх принижень – не з твоєї величі!* (с. 161); *Ну, що ж, епохо, їж мене, висотуй! Лиш вісь земну з орбіти не згвинти* (с. 209); *Ти мілієш, лимане... Ти зовсім змілів...* (с. 174); *Моя бабусю, старша моя мамо! Хоч слід, хоч тінь, хоч образ свій залиш!* (с. 185); *Боже мій, Боже мій, Боже! Душу врятуй від грабунку!* (с. 217); *О мастаки пристосувати крок! Де треба – рачки, де зручніше – плазом* (с. 167); *Мій предковічний, мій умитий росами, космічний, вічний, зоряний, барвінковий... Коли ти навіть звався – Малоросія, твоя поетеса була Українкою!* (с. 162).

На удокладнення знань про числову парадигму іменників спрямоване завдання, у якому запропоновано диференціювати субстантиви на три групи: 1) іменники, які мають співвідносні форми однини та множини; 2) іменники, що вживаються тільки в однині; 3) іменники, яким притаманна тільки множина; указати на випадки вживання слів у множині, спеціалізованих на маркуванні однини: *Все повторялось: і краса, й потворність. Усе було: асфальти й спориші* (с. 138); *Все зарябіло, як газетні шпальти. Бетон, гудрон і пляжна гіастораль. Тісні двори, запечені в асфальти, і вільний шлях, закутий в магістраль* (с. 102); *Вода джерел, од спеки неживих, була не вельми щедра для Пегасів* (с. 442); *Усе було – талант, уміння, досвід. Чому ж такі сумні мої жнива?* (с. 478). За розв'язання поставлених завдань принагідно варто звернути увагу студентів на моральне й особистісно-оцінне ставлення поетеси до одвічних ідеалів, що відбито в запропонованих контекстах.

У творах Л. Костенко слово виконує особливу естетичну функцію, завдяки якій читач отримує змогу насолоджуватися картинами квіткового різнобарв'я, осінніми пейзажами, зимовими краєвидами та ін. На цьому доречно зацентувати увагу студентів під час вивчення морфологічних категорій, значеннево-граматичних розрядів, повної та короткої форм вираження прикметників: *Двори стоять у хуртовині айстр. Яка рожева й синя хуртовина!* (с. 324); *Осінній вітер одгуляв, затих* (с. 322); *Красива осінь вишиває клени...* (с. 324); *Осінній сад ще яблучка глядить...* (с. 340); *Зимове сонце на плечі, мов глек* (с. 104). З огляду на естетичні настанови поетеси іменники, конкретизовані прикметниками, набувають нових змістових відтінків.

На тяглість української традиції вказують притаманні народнопісенним текстам короткі форми прикметників, маркери категорії суб'єктивної оцінки, що слугують мовно-естетичними знаками культури українського народу, сприяють створенню специфічного національного колориту, дають змогу усвідомити важливість родинних стосунків та зв'язку поколінь: *Якщо вони були кочівниками, – навіщо ж їм потрібен був той плуг?* (с. 425); *Там повен двір любистку...* (с. 39); *І над стареньким комином лелека після дощу просушує крило* (с. 113); *Чуєш, роде мій, мій ріднесенький, хоч би вийшов хто хоч однесенький!* (с. 56); *Братики мої ріднесенькі, Як*

голубоньки сивесенькі! (с. 521); Лиш дідок старесенький, кропив'яний, блискавки визбирує в траві (с. 92).

Осмислення вічності, краси, всеохопності, шанобливого ставлення до старших пов'язане з різними образами, акцент на яких спонукає до естетичного осмислення буття, виявскравлює художньо-оцінну потужність поезії Л. Костенко. Окрім таких орієнтирів, тексти письменниці слугують ілюстративним матеріалом різних транспозиційних процесів, зокрема субстантивзації: *І не знецінюйте коштовне, не загубіться у юрбі. Не проміняйте неповторне на сто ерзаців у собі* (с. 66); *...і в сутичці вічній святого з ганебним світлішає розум зацькований мій* (с. 62); *...Несказане* лишилось неказаним (с. 14); *Старий* співав без гриму і гримас (с. 46); *Старесенька, іде по тій дорозі* (с. 185); прономіналізації: *Пів кроку вбік – і все піде прахом. І цілий* всесвіт вміститься в сльозу (с. 75); партикуляції: *Звичайна собі* мить. *Звичайна хата з комином* (с. 306); *А яке йому діло, ми собі* летимо. *Ми отут на планеті, він собі* отамо (с. 307); *Бо так воно* у Господа ведеться – дорога нищих в землю западеться! (с. 217).

Висновки й перспективи подальших розвідок. Отже, вивчення морфологічних одиниць української мови, їхньої категорійної своєрідності, парадигматичних ознак та ін. має ґрунтуватися не тільки на апробованих теоретичних концепціях лінгвістів, а й на розвиткові вмінь аналізувати мовний матеріал, який водночас повинен забезпечувати естетизацію навчально-виховного процесу. Передусім ідеться про формування почуття прекрасного, світоглядних переконань, позитивних ціннісних орієнтирів у майбутніх учителів-словесників, чому сприятиме ілюстративний матеріал, дібраний із потужних за художньо-естетичним спрямуванням текстів. Перспективу дослідження становить опис інших авторських текстів крізь призму впливу на розвиток мовно-естетичної культури вчителя-словесника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єрмоленко С. Мовно-естетичні знаки культури в історії літературної мови. *Мовознавство*. 2007. № 4–5. С. 3–12.
2. Калашник В., Савченко Л. Мовно-естетичні знаки *душа – печаль – слово* у поетичному світі Ліни Костенко. *Культура слова*. 2010. № 73. С. 16–22.
3. Костенко Л. В. *Вибране*. Київ : Дніпро, 1989. 559 с.
4. Кучерук О. А. Основи естетичного виховання в шкільному курсі української мови : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Житомир : [б. в.], 2006. 200 с.
5. Ставицька Л. О. Серцем вистраждане слово. *Мовознавство*. 1990. № 6. С. 23–29.

Kostusiak N. M. Productive Mechanisms of Formation of Linguistic and Aesthetic Competence of Future Teacher-philologist in Practical Classes of Ukrainian Morphology.

The article emphasizes the importance of a number of priority tasks for students-philologists, including mastering information about the morphological layer of the Ukrainian language, as well as mastering the skills and abilities to analyze language material, which also provides aestheticization of the educational process. A number of exercises are aimed at implementing this, which, on the one hand, will allow to clarify the acquired theoretical knowledge, and on the other hand, will promote the development of positive values in future philology teachers. The solution of the raised issues is provided by the analysis of the sentences selected from Lina Kostenko's poetry, on the basis of which we could study the features of morphological means of expression, which carry out an evaluative and educational function, promote formation of linguistic and aesthetic competences of students-philologists, provide mastering of native language and improve skills freely operate with aesthetically valuable linguistic means in various communicative situations, as well as highlight the artistic and evaluative power of Lina Kostenko's poetry.

Keywords: morphology of Ukrainian language, noun, adjective, linguistic and aesthetic competence.

УДК 821(1-87).09:791.094

Медвідь Н. О.,

кандидат філологічних наук, доцент

Кузьменко А. В.,

магістрантка,

Сумський державний педагогічний

університет імені А. С. Макаренка

ВЗАЄМОДІЯ ЛІТЕРАТУРИ І КІНО В ПРОЦЕСІ ЕКРАНІЗАЦІЇ

Стаття присвячена проблемі взаємодії літератури і кіно, вивчення якої дозволило зробити висновок про можливість використання кіноверсії літературного твору як прийому для розкриття його ідейно-художнього багатства. Вивчено процес екранізації, виділено його види та їх характеристики. Також розглянуто найбільш екранізовані жанри, їх особливості, представлені приклади. У статті доведено, що екранізація є новим феноменом.

Ключові слова: література, екранізація, кінематограф.

Постановка проблеми та аналіз актуальних досліджень.

Література і кіно вже давно стали важливими складниками нашого життя. Вони є взаємопов'язаними. Це два види мистецтва, які використовують різні інструменти, але мають одну мету: справити емоційне враження на людину. Без сумніву, більша частина світової кінопродукції запозичує сюжети з літературних творів. Кінематограф постійно звертається до творів класичної літератури, тим самим оновлюючи дискусію про їхню актуальність. Результатом взаємодії літератури і кіно є екранізація, що сприймається як своєрідний